

แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิง
วัฒนธรรม ตำบลควนชะลิก อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช*
GUIDELINES FOR THE CONSERVATION AND PERPETUATION OF
THAM KHWAN KHAO TRADITION TOWARDS CULTURAL COMMUNITY TOURISM,
KHUAN CHALIK SUBDISTRICT, HUA SAI DISTRICT,
NAKHON SI THAMMARAT PROVINCE

เขมณัฐ อินทรสุวรรณ

Khemanat Intharasuwan

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช นครศรีธรรมราช ประเทศไทย

Faculty of Human and Social, Nakhon Si Thammarat Rajabhat University, Nakhon Si Thammarat, Thailand

Corresponding author E-mail: khammanat_int@nstru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบท ประวัติความเป็นมาและองค์ความรู้ของประเพณีทำขวัญข้าว สภาพปัญหา ความต้องการและแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิง วัฒนธรรม ตำบลควนชะลิก อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจงและแบบลูกโซ่ จำนวน 45 คน เครื่องมือที่ใช้ คือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเชิงลึก แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม แบบบันทึกภาคสนาม และการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา นำเสนอผลเชิงพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า ประเพณีทำขวัญข้าวในตำบลควนชะลิกได้สูญหายเป็นเวลานานและถูกรื้อฟื้นโดยศูนย์วัฒนธรรม เฉลิมราชควนชะลิก แต่ยังมีอุปสรรคสำคัญในการอนุรักษ์และสืบสานประเพณี ได้แก่ ปัญหาการสืบทอดและ การสูญหายของมรดกภูมิปัญญา การลดคุณค่าความสำคัญของอาชีพเกษตรกรทำนา การสนับสนุนและจัดสรร งบประมาณที่จำกัด ขาดการจัดการท่องเที่ยวแบบบูรณาการ รวมทั้งการสื่อสารประชาสัมพันธ์ที่ไม่ทั่วถึงและผลกระทบ จากนโยบายภาครัฐ นอกจากนี้ ต้องการให้มีการอนุรักษ์ประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม โดยเสนอแนะแนวทางผลักดันเชิงนโยบายให้เป็นวาระสืบสานประเพณีในแผนยุทธศาสตร์อย่างต่อเนื่องทุกปี รวมทั้ง มีคณะทำงานรับผิดชอบโดยตรงและผลักดันให้จดทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของจังหวัดเพื่ออนุรักษ์ และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวควบคู่กับการท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนตามแนวทางของรูปแบบ โมเดล CROPS ประกอบด้วย 1) การอนุรักษ์วัฒนธรรมด้วยการท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม 2) การฟื้นฟูและ ยืดหยุ่นเชิงสร้างสรรค์ 3) การต่อยอดและขยายผล 4) การสืบสานและภาคีความร่วมมือ และ 5) การพัฒนาแผน ยุทธศาสตร์สู่ความยั่งยืน

* Received 30 December 2025; Revised 26 January 2026; Accepted 30 January 2026

คำสำคัญ: ประเพณีทำขวัญข้าว, การอนุรักษ์และสืบสาน, การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม

Abstract

This qualitative research aimed to study the context, history, and body of knowledge regarding the Tham Khwan Khao tradition, as well as the problems, needs, and guidelines for its conservation and perpetuation toward cultural community tourism in Khuan Chalik Subdistrict, Hua Sai District, Nakhon Si Thammarat Province. Data were collected from 45 Key informants selected through purposive and snowball sampling, using semi-structured in-depth interviews, focus group discussion, and field notes. The data were analyzed through content analysis and presented using descriptive analysis. The findings revealed that the Khwan Khao tradition in Khuan Chalik, which had previously disappeared, was revived by the Khuan Chalik Chalerm Raj Cultural Center. However, it still faces significant obstacles, including a lack of succession, the loss of intellectual heritage, the declining status of the farming profession, limited budget support, and a lack of integrated tourism management. Other challenges include insufficient communication and public relations, as well as impacts from government policies. Furthermore, there is a distinct need to conserve the Tham Khwan Khao tradition through cultural community tourism. Proposed guidelines include pushing for policy inclusion in subdistrict and provincial strategic plans annually. It is also recommended to establish a dedicated working group and register the tradition as a provincial Intangible Cultural Heritage. These measures aim to achieve a sustainable between tradition conservation and cultural community tourism according to the CROPS Model, consists of: 1) Cultural Conservation and Cultural Community Tourism (C), 2) Revitalization and Resilience Creativity (R), 3) Outreach and Outgrowth (O), 4) Perpetuation and Partnerships (P) and 5) Strategic Plan development for Sustainable (S).

Keywords: Tham Khwan Khao Tradition (Rice Life Essence), Conservation and Perpetuation, Cultural Community Tourism

บทนำ

ประเพณีทำขวัญข้าว หรือ พิธีทำขวัญข้าว ถือเป็นประเพณีโบราณเก่าแก่ที่ได้สืบทอดกันมายาวนานและมีความผูกพันกับวิถีชีวิตของเกษตรกรชาวนาไทยในเกือบทุกภูมิภาคของประเทศ ซึ่งนอกจากสะท้อนถึงความเชื่อและความกตัญญูที่มีต่อแม่โพสพแล้วยังแสดงถึงค่านิยมที่มีการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมและการเคารพต่อวิถีธรรมชาติ รวมถึงภูมิปัญญาไทยในการอยู่ร่วมกันซึ่งถือเป็นกลไกสำคัญในการส่งเสริมความร่วมมือและการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2559) อย่างไรก็ตามในปัจจุบันวิถีเกษตรกรรมแบบใหม่ที่พึ่งพาอาศัยกันและพึ่งพาธรรมชาติสู่การพึ่งพาเทคโนโลยีและเครื่องจักรกลส่งผลโดยตรงต่อประเพณีทำขวัญข้าวที่เคยเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณและความสามัคคี ทำให้ความสำคัญของพิธีกรรมลดน้อยลงและเสี่ยงต่อการสูญหาย

(ศิริพร ณ ถลาง, 2562) ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งต้องอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวให้อยู่คู่กับสังคมไทย และสิ่งที่สำคัญยิ่ง คือ การส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม ซึ่งถือเป็น Soft Power ที่จะนำไปสู่การสร้างรายได้เชิงเศรษฐกิจให้กับชุมชนด้วยต้นทุนทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะรัฐบาลไทยมีนโยบายยกระดับและพัฒนาต่อยอดศิลปะ วัฒนธรรม และส่งเสริม ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ สร้างรายได้การท่องเที่ยวให้กับประเทศ (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2566) ตลอดจนกลยุทธ์สำคัญของแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2566 - 2570) มุ่งเน้นส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์และวัฒนธรรม ด้วยการออกแบบและผลักดันกิจกรรมด้านวัฒนธรรมไทยให้โดดเด่นและดึงดูดนักท่องเที่ยว รวมทั้งส่งเสริมการอนุรักษ์และต่อยอดทรัพย์สินทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ความเป็นไทยด้วยการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมในการเผยแพร่ข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวจัดกิจกรรมเทศกาลและประเพณีไทยที่ทำให้เกิดการเรียนรู้และสืบสานวัฒนธรรมไทยอย่างสร้างสรรค์ (คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ, 2565) เพื่อนำมาสู่การพัฒนายกระดับสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจเพื่อเพิ่มรายได้ด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้กับชุมชน

ดังกรณีชุมชนต้นแบบของภาคใต้ในพื้นที่ตำบลควนชะลิก อำเภอกงหรา จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้มีการอนุรักษ์ประเพณีทำขวัญข้าวและกิจกรรมเก็บข้าวนาวานหรือวัฒนธรรมการลงแขกซึ่งมีการช่วยเหลือกันที่สืบต่อกันมาตั้งแต่ในอดีตอันเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชน (องค์การบริหารส่วนตำบลควนชะลิก, 2567) โดยคนรุ่นก่อนในชุมชนควนชะลิกจะให้ความสำคัญกับเรื่องการเคารพแม่โพสพ เพราะมีความเชื่อว่าจะส่งผลให้ข้าวในนามีความอุดมสมบูรณ์ จึงทำให้มีการทำขวัญข้าวกันเกือบทุกครัวเรือนและแต่ละบ้านจะหมุนเวียนกันไปช่วยกันทำพิธีในแต่ละบ้าน แต่เมื่อมีเครื่องมือเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาช่วยในการทำนาจึงทำให้การสืบทอดประเพณีการทำขวัญข้าวถูกละเลย ต่อมาศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชควนชะลิกจึงได้ร่วมกับองค์กรภายในชุมชนฟื้นฟูเพื่อศึกษาสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวจนถึงปัจจุบัน (ธนาวุธ คงจันทร์ และคณะ, 2564) ซึ่งนอกจากเป็นการเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่อาชีพเกษตรกรทำนาแล้วยังช่วยอนุรักษ์และส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมให้ประเพณีทำขวัญข้าวควนชะลิกเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันอาชีพการทำนาเริ่มมีแนวโน้มลดน้อยลงก็ยิ่งทำให้ประเพณีทำขวัญข้าวมีความสำคัญลดลง ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมของตำบลควนชะลิก อำเภอกงหรา จังหวัดนครศรีธรรมราช เพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในการนำองค์ความรู้เกี่ยวกับประเพณีทำขวัญข้าวมาถ่ายทอดส่งต่อไปให้กับคนรุ่นหลังและพัฒนาให้เกิดมูลค่าเพิ่มและสร้างรายได้แก่ชุมชนผ่านการท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม รวมทั้งนำผลการศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการในการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวมาใช้ประกอบการวางแผนและกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมทั้งในระดับนโยบายและแผนปฏิบัติการได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยผ่านเครือข่ายความร่วมมือทุกภาคส่วนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาประเพณีให้สืบทอดถึงคนรุ่นหลังอย่างจริงจังและมีเอกภาพมากขึ้น ตลอดจนสามารถนำบทเรียนจากชุมชนต้นแบบในพื้นที่ควนชะลิกไปเป็นแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม ซึ่งนอกจากจะช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนฐานรากให้เกิดการสร้างงานและรายได้ในชุมชนแล้วยังถือเป็นกลไกสำคัญในการธำรงรักษามรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ยังคงปฏิบัติสืบทอดอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบท ประวัติความเป็นมาและองค์ความรู้ของประเพณีทำขวัญข้าว ตำบลควนชะลิก อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช
2. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการในการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่ การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม ตำบลควนชะลิก อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช
3. เพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม ตำบลควนชะลิก อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีวิธีดำเนินการวิจัยตามขั้นตอน ดังนี้

1. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญด้วยวิธีการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) และใช้วิธีการลูกโซ่ (Snowballing) โดยกำหนดคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง คือ 1) ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้านที่เกี่ยวกับประเพณีทำขวัญข้าวและเกษตรกรที่มีความรู้เกี่ยวกับประเพณี ทำขวัญข้าวในตำบล ควนชะลิก โดยผู้ให้ข้อมูลคนแรกจะเป็นคนแนะนำผู้ให้ข้อมูลคนต่อไปจนได้ข้อมูลที่อิ่มตัวเพียงพอต่อการตอบคำถามตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยและเป็นจำนวนที่ยอมรับได้ในภาพรวม จำนวน 30 คน และ 2) ผู้ให้ข้อมูลรอง ได้แก่ ผู้นำชุมชนท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ภาครัฐจากหน่วยงานราชการ ภาคประชาชนและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับประเพณีทำขวัญข้าวในตำบลควนชะลิก โดยแบ่งเป็น จำนวน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 จำนวน 8 คน และกลุ่มที่ 2 จำนวน 7 คน รวมจำนวนทั้งสิ้น 15 คน

2. เครื่องมือในการวิจัย

2.1 การสัมภาษณ์แบบเชิงลึก คือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 30 คน โดยเป็นข้อคำถามปลายเปิด แบ่งเป็น 4 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับบริบท ประวัติความเป็นมา องค์ความรู้ของประเพณีทำขวัญข้าว ตอนที่ 2 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับสภาพปัญหาและความต้องการในการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม และตอนที่ 3 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์สืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม

2.2 การสนทนากลุ่ม คือ แบบบันทึกการสนทนากลุ่มที่นำไปใช้กับผู้ให้ข้อมูลรอง จำนวน 15 คน ประกอบด้วย ส่วนที่ 1 ประเด็นคำถามเกี่ยวกับสภาพปัญหาและความต้องการในการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม และส่วนที่ 2 ประเด็นคำถามเกี่ยวกับ แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม

2.3 การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม คือ แบบบันทึกภาคสนามจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมพิธีทำขวัญข้าวและสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องในพื้นที่สาธารณะ โดยผู้วิจัยวางแนวทางการสังเกตในแต่ละประเด็นไว้อย่างชัดเจนและเป็นระบบเพื่อให้ได้ข้อมูลและข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในบริบทแวดล้อมโดยรวมและครอบคลุมวัตถุประสงค์การวิจัยในเชิงลึกมากขึ้น

3. การตรวจสอบเครื่องมือ

ผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเชิงลึกและแบบบันทึกการสนทนากลุ่มที่สร้างขึ้นมาให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ จำนวน 3 คน เพื่อหาความตรงเชิงเนื้อหา (IOC) พบว่า ได้ค่าคะแนนมากกว่า 0.5 ทั้งสองเครื่องมือแสดงว่ามีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์การวิจัย หลังจากนั้นผู้วิจัยใช้การตรวจสอบคุณภาพของข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อให้ข้อมูลมีเชื่อมั่นและมีความน่าเชื่อถือและครอบคลุมบริบทและวัตถุประสงค์ในการศึกษา ดังนั้น การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล ด้านผู้วิจัย และด้านวิธีการรวบรวมข้อมูลทั้งจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มและการสังเกต

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนเตรียมการติดต่อประสานงานกับผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจวัตถุประสงค์การทำวิจัยก่อนดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้เครื่องมือแบบสัมภาษณ์เชิงลึกและแบบบันทึกการสนทนากลุ่มซึ่งผู้วิจัยได้ระบุค่าชี้แจงด้านจริยธรรมการวิจัยให้แก่ผู้ให้ข้อมูลทราบและได้ทำคำรับรองการยินยอมและสมัครใจในการให้ข้อมูลโดยไม่มีเปิดเผยชื่อหรือข้อมูลส่วนบุคคลใด ๆ ตลอดจนใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วมในช่วงระหว่างเดือนมิถุนายน - สิงหาคม พ.ศ. 2568

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเชิงลึกและแบบบันทึกการสนทนากลุ่ม รวมทั้งการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมและพฤติกรรมของประชาชนในที่สาธารณะโดยผู้วิจัยไม่ได้เข้าไปแทรกแซง และได้นำมาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยสังเคราะห์เชิงเปรียบเทียบจากการวิจัยเชิงเอกสารทั้งข้อมูลปฐมภูมิและข้อมูล ทุตติภูมิ เพื่อตีความและสรุปอภิปรายผลในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ผลการวิจัย

1. บริบทชุมชนควนชะลิก พบว่า สภาพทั่วไปทางกายภาพ มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบลุ่มและเป็นพื้นที่เหมาะสมต่อการทำเกษตรจึงทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก ส่วนบริบททางสังคม พบว่า ทูทางสังคมมีความเข้มแข็ง ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนค่อนข้างแน่นแฟ้นแบบเครือญาติและช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันตลอดจนเคารพนับถือตามลำดับอาวุโส โดยมีผู้นำและปราชญ์ชาวบ้านอาวุโสที่สามารถสร้างศรัทธาทางจิตวิญญาณและเป็นศูนย์รวมใจในการขับเคลื่อนกิจกรรม รวมทั้งกลุ่ม องค์กร สถาบันต่าง ๆ มีบทบาทต่อการสืบทอดประเพณีทำขวัญข้าวและสามารถนำมายกระดับพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ดังนั้น นอกจากมีทุนทางสังคมแล้วยังมีต้นทุนทางวัฒนธรรมและทุนในชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงอยู่ของประเพณีทำขวัญข้าวในชุมชน ประกอบด้วย 1) ความสามัคคีและความสัมพันธ์แบบเครือญาติ 2) ความศรัทธา ความกตัญญูต่อแม่โพสพ 3) ผู้นำท้องถิ่นและปราชญ์ชาวบ้าน 4) วิถีชีวิตแบบเรียบง่ายและยึดธรรมชาติเป็นศูนย์กลาง และ 5) การสนับสนุนจากภาครัฐและภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญทำให้ประเพณีทำขวัญข้าวในตำบลควนชะลิกยังคงดำรงอยู่และมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่น

2. ประวัติความเป็นมาและองค์ความรู้ของประเพณีทำขวัญข้าว พบว่า ประเพณีทำขวัญข้าว หรือ พิธีทำขวัญข้าวเป็นพิธีกรรมดั้งเดิมในตำบลควนชะลิก สันนิษฐานว่าได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษที่เข้ามาบุกเบิกตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยโบราณซึ่งคาดว่าอาจจะเป็นชนกลุ่มแรกที่เริ่มเข้ามาในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเพื่อมาหาแหล่งที่ดินทำกินใหม่ โดยส่วนใหญ่จะอพยพย้ายมาตั้งถิ่นฐานจากพื้นที่บริเวณใกล้เคียงโดยรอบ ได้แก่ จังหวัดสงขลา พัทลุงและนครศรีธรรมราช ในอดีต พบว่า แต่ละครัวเรือนจะประกอบพิธีทำขวัญข้าวเพื่อความเป็นสิริมงคลและสมาชิกในชุมชนจะหมุนเวียนไปช่วยเหลือกันทำพิธีขวัญข้าวในแต่ละบ้านโดยปฏิบัติสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนด้วยความเชื่อว่าจะส่งผลให้ข้าวในนามีความอุดมสมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากพบว่า พิธีกรรมทำขวัญข้าวเริ่มเลือนหายไปจากชุมชนเป็นระยะเวลาราวกว่าสามสิบปี เพราะสาเหตุส่วนหนึ่ง คือ การทำนาเชิงพาณิชย์มากขึ้นทำให้สภาพวิถีชีวิตของชาวนาปรับเปลี่ยนไป ตลอดจนภัยธรรมชาติและ การขายผลผลิตข้าวที่มีคุณภาพต่ำ รวมทั้งราคาข้าวที่ไม่แน่นอนและต้นทุนที่เพิ่มสูงทำให้มีหนี้สินต้องละทิ้งอาชีพทำนาหรือขายพื้นที่นาให้กับนายทุน ตลอดจนวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ปรับเปลี่ยนตามยุคสมัยใหม่ ยิ่งทำให้อาชีพการทำนาและพิธีทำขวัญข้าวลดความสำคัญลงและขาดการสืบทอดถึงคนรุ่นหลังส่งผลให้ประเพณีทำขวัญข้าวได้สูญหายไปเป็นที่สุด

จนกระทั่งในช่วงปี พ.ศ. 2555 ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชควนชะลิก หรือชื่อเดิม คือ ศูนย์วัฒนธรรมและห้องสมุดชุมชนควนชะลิกจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2545 ได้เข้ามามีบทบาทหลักในการประสานความร่วมมือกับสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครศรีธรรมราช และองค์การบริหารส่วนตำบลควนชะลิก และหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคประชาชนเพื่อร่วมกันฟื้นฟูประเพณีทำขวัญข้าว ที่ผ่านมาจึงได้จัดประเพณีทำขวัญข้าว หรือภาษาถิ่นเรียกว่า “ชาขวัญข้าว” เป็นประจำทุกปีนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557 - 2558 จนถึงปัจจุบัน โดยกิจกรรมหลักในงานมีพิธีทางศาสนาและพิธีสมโภชขวัญข้าว รวมทั้งจัดให้มีขบวนแห่ขวัญข้าวและการประกวดขวัญข้าวหรือกระเชอขวัญข้าวทั้งประเภทองค์กรและรายบุคคล รวมถึงชาวนาและผู้ปฏิบัติกิจกรรมเศรษฐกิจพอเพียงดีเด่น โดยมีหลายหน่วยงานเข้ามาสนับสนุนกิจกรรม อาทิ หน่วยงานสังกัดกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และภาคีเครือข่ายภาครัฐที่ร่วมจัดนิทรรศการองค์ความรู้เกี่ยวกับประเพณีทำขวัญข้าว ตลอดจนศิลปะการแสดงพื้นบ้านและจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร ทั้งนี้ การกำหนดวันจัดประเพณีทำขวัญข้าวหรือพิธีสมโภชขวัญข้าวที่ผ่านมานิยมจัดในวัดช่วงวันสงกรานต์ช่วงเดือนเมษายนถึงเดือนพฤษภาคมของทุกปีภายหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จและนำข้าวขึ้นไปเก็บในลอมข้าวหรือยุ้งฉางเพื่อทำพิธีทางศาสนาสมโภชขวัญข้าว ต่อมาการจัดงานเริ่มเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมและความพร้อมของชุมชนแต่ยังคงรักษารูปแบบดั้งเดิมไว้ ซึ่งมักปรับให้สอดคล้องกับวันสำคัญ เช่น ที่ผ่านมาได้จัดเนื่องในวันข้าวและชาวนาแห่งชาติหรือช่วงเดือนมิถุนายนของทุกปีเพื่อให้เกิดการรับรู้ในวงกว้างมากขึ้น

องค์ความรู้ของประเพณีทำขวัญข้าว ประเพณีทำขวัญข้าวของตำบลควนชะลิกมีความเชื่อเรื่องขวัญข้าวและแม่โพสพ ที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมและการปฏิบัติด้วยความเคารพเพื่อรักษาวัฒนธรรมและประเพณีของบรรพบุรุษให้คงอยู่ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องความกตัญญูและการเคารพบูชาขอมาแม่โพสพด้วยการประกอบพิธีทำขวัญข้าว ทั้งนี้ จะมีพิธีทางศาสนาและพิธีสมโภชขวัญข้าวซึ่งยังคงใช้เครื่องประกอบพิธีตามตำราดั้งเดิมโดยมีขั้นตอนของพิธีกรรม ดังนี้ 1) พิธีเรียกขวัญข้าว เริ่มต้นด้วยการอัญเชิญขวัญของต้นข้าว หรือแสดงออกถึงการเชิญแม่โพสพให้เสด็จมาสถิตในยุ้ง กองข้าว 2) พิธีผูกขวัญ โดยใช้ด้ายสายสิญจน์มาผูกวงข้าวหรือข้าวเปลือกเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของขวัญเพื่อให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ และ 3) พิธีถวายเครื่องสังเวย/การเลี้ยงขวัญ โดยในพิธีตามตำราดั้งเดิม ประกอบด้วย

เครื่องสังเวทยและเครื่องประกอบพิธีสิ่งของต่าง ๆ บรรจุในภาชนะ ได้แก่ ข้าวเสียง ปลาฉลาดทั้งตัว ไบก่ำข้าว/ ไบชมพู่/ไบชมแสง ย่านลิเภา เหล็ก/มีด/กรรไกร หินลับมีด เขาวัง แกะเก็บข้าว ด้ายขาว/ด้ายสามสี ผ้าขาว น้ำ แป้งจันทร์ น้ำมันหอม ดอกไม้ ธูปเทียนและเงิน รวมทั้งบทคำร้องพิธีกรรม โดยปราชญ์ชาวบ้านอาวุโสในชุมชนที่มีความรู้ความชำนาญในการร้องเรียกว่า หมอทำขวัญข้าว ซึ่งจะเป็นผู้นำพิธีกล่าวบทร้องเพลงบอก บททำขวัญข้าว และบทกล่อมขวัญแม่โพสพ และ 4) พิธีอวยพรขานนาให้ได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ โดยหลังจากเสร็จพิธีกรรมแล้วชุมชนจะเฉลิมฉลองและแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์เพื่อนำขวัญข้าวกลับบ้านเป็นสิริมงคลให้แก่ขานนาและผู้ศรัทธา รวมทั้งร่วมรับประทานอาหารร่วมกันเป็นการสร้างความสามัคคีในชุมชน ตลอดจนมีการประกวด “กระเเมอขวัญข้าว” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการสร้างสรรค์และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้ประเพณีนี้ไม่เพียงแต่เป็นพิธีทางศาสนาแล้วหากยังแสดงถึงมรดกสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นอีกด้วย นอกจากนี้ ยังมีองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น ด้านฤดูกาลและฤกษ์ยามโดยใช้หลัก “ดูวันขวัญ” และองค์ความรู้ด้านการดูแลรักษาต้นข้าว ด้านการเก็บเกี่ยวและ ด้านการจัดการผลผลิต ด้านการทำยั้งฉางและการจัดการสถานที่ เป็นต้น

3. สภาพปัญหาและความต้องการในการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม พบว่า สภาพแวดล้อมที่เป็นอุปสรรคต่อการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าว คือ 1) วิถีชีวิตและบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะค่านิยมทันสมัยของคนรุ่นใหม่ที่มีต่ออาชีพการทำนาและการย้ายถิ่นฐานทำให้ขาดการสืบทอด 2) วิถีเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์เพื่อเร่งผลผลิตและจำหน่ายเชิงปริมาณอาจทำให้ขานนาละเลยความสำคัญต่อการเคารพบูชาแม่โพสพ 3) วิถีชุมชนกับการขยายตัวของเมืองและการเข้ามาของพืชเศรษฐกิจหรือการเกษตรเชิงธุรกิจ ทำให้การทำนาข้าวมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง 4) วิถีโลกยุคใหม่กับมโนทัศน์ของขานนาที่แตกต่างจากเดิมต่อการมองธรรมชาติทำให้ลดทอนคุณค่าความสำคัญของแม่โพสพ และ 5) วิถีธรรมชาติกับสภาพอากาศแปรปรวนส่งผลกระทบต่อฤดูกาลทำนาข้าวและภัยธรรมชาติที่รุนแรงขึ้นอาจนำไปสู่การละทิ้งอาชีพทำนาพร้อมกับพิธีทำขวัญข้าวที่เลือนหายตามไป

ดังนั้น วิถีขานนาที่เปลี่ยนไปจากสภาพแวดล้อมข้างต้นจึงส่งผลต่อสภาพปัญหาการคงอยู่และเป็นอุปสรรคทำลายต่อการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวในชุมชนควนชะลิก ดังนี้ 1) ปัญหาการสืบทอดและการสูญหายของมรดกภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น หมอทำขวัญข้าวที่สูงอายุแต่ยังไม่มีผู้สืบทอดทำให้พิธีกรรมดั้งเดิม รวมทั้งตำราเพลงบอกขวัญข้าวอาจเสี่ยงต่อการสูญหายได้ 2) ปัญหาการลดคุณค่าและความสำคัญของอาชีพเกษตรกรทำนาเพราะค่านิยมและวิถีชีวิตยุคใหม่เน้นความสะดวกสบายทันสมัยทำให้เกิดการย้ายถิ่นหรือเปลี่ยนอาชีพอื่น รวมถึงการคุ้มครองอาชีพทำนาอย่างจริงจังจากภาครัฐ 3) ปัญหาการจัดการท่องเที่ยวแบบบูรณาการ พบว่า หลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังขาดเอกภาพในการทำงานแบบบูรณาการความร่วมมือ ตลอดจนกฎระเบียบราชการมักเป็นอุปสรรคในการปฏิบัติงานเบิกจ่าย และ 4) ปัญหาการสนับสนุนและจัดสรรงบประมาณที่มีจำกัดไม่เพียงพอ 5) ปัญหาการสื่อสารและประชาสัมพันธ์ไม่ทันสมัยทั่วถึงทำให้ประเพณีทำขวัญข้าวยังไม่เป็นที่รู้จักมากนัก และ 6) ปัญหาจากผลกระทบของนโยบายภาครัฐ เช่น การใช้ประโยชน์ที่ดินจากการขยายตัวของเมืองอุตสาหกรรมต่อพื้นที่เกษตรกรรมทำนา รวมถึงกฎหมายระเบียบที่ไม่เอื้อต่อการคุ้มครองอาชีพขานนาและนโยบายด้านการสืบสานประเพณีที่มักกลายเป็นวาระรอง ปัญหาเหล่านี้บั่นทอนขวัญกำลังใจและขาดแรงจูงใจต่ออาชีพการทำนาและส่งผลกระทบต่อประเพณีขวัญข้าวที่มีแนวโน้มสูญหายไปจากชุมชนได้

จากข้างต้นสอดคล้องกับชุมชนที่มีความต้องการให้อนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม เพราะมองว่าการท่องเที่ยวชุมชนจะช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนและเป็นเครื่องมือสำคัญในการช่วยอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีท้องถิ่นให้ยังคงอยู่ได้โดยผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวทำให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายในวงกว้างมากขึ้น ซึ่งจะสร้างความตระหนักรู้ให้หมู่คนรุ่นใหม่ได้เห็นคุณค่าและภูมิใจในประเพณีท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะโดดเด่นของชุมชน โดยเฉพาะการท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมจะเป็นแนวทางสำคัญในการอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นนำไปสู่การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจจากต้นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนให้ดำรงอยู่และปรับตัวสอดคล้องกับบริบทพลวัตของสังคมและเศรษฐกิจอย่างสมดุลโดยไม่สูญเสียความเป็นตัวตนหรือเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน

4. แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม จากสภาพปัญหาและความต้องการของคนในชุมชนควนชะลิกข้างต้นจึงได้นำมาสู่ข้อเสนอแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าว ได้แก่ การส่งเสริมให้มีการทำกิจกรรมสมโภชประเพณีทำขวัญข้าวอย่างต่อเนื่อง และการจัดการความรู้ในรูปแบบของตำราและหลักสูตรร่วมกับสถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อสืบทอดสู่คนรุ่นหลัง โดยเฉพาะการเสนอแนวทางการสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมผ่านการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ระดับตำบลและจังหวัดเพื่อผลักดันเชิงนโยบายให้เป็นวาระการสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวระดับท้องถิ่นจนถึงระดับชาติ รวมถึงจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ให้ทั่วถึงและทันสมัยน่าสนใจเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว พร้อมทั้งสร้างสรรค์กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติจากประสบการณ์จริงและส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากประเพณีทำขวัญข้าวหรือวัฒนธรรมข้าวมาสร้างมูลค่าเพิ่ม เช่น การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าวและพืชผลทางการเกษตร เป็นต้น รวมทั้งการสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ ๆ และการจัดการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วมผ่านปราชญ์ท้องถิ่นหรือมีคฤหบดีเยาวชนคนรุ่นใหม่ และเสนอให้มีการจัดตั้งคณะทำงานรับผิดชอบโดยตรงและขับเคลื่อนประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวอย่างเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของจังหวัดเพื่ออนุรักษ์สืบสานควบคู่กับการท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

ดังตัวอย่างข้อเสนอแนะของผู้นำอาวุโสในชุมชนควนชะลิก กล่าวว่า “ที่ผ่านมามีชาวบ้านในชุมชนมีความพร้อมค่อนข้างมากในการเดินทางจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวหรือกิจกรรมเชิงวัฒนธรรมตามนโยบายที่ได้มา แต่กลับโดนทิ้งระหว่างทางไม่ส่งเสริมสนับสนุนจนจบกระบวนการหรือดันให้ถึงที่สุด จึงควรให้ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องเข้ามาสนับสนุนอย่างจริงจังและจัดสรรงบประมาณให้เพียงพอต่อเนื่องทุกปีผ่านการจัดประชุมให้เป็นวาระการสืบสานประเพณีการทำขวัญข้าวในชุมชนโดยทุกหน่วยงานระดับท้องถิ่นและจังหวัด มาร่วมจัดทำแผนยุทธศาสตร์ด้วยกัน” (ผู้นำอาวุโส (นามสมมุติ), 2568) ซึ่งสามารถสรุปแนวทางการดำเนินงานในรูปแบบโมเดลพืชผลแห่งความยั่งยืน หรือ CROPS Model ประกอบด้วย 1) การอนุรักษ์วัฒนธรรมด้วยการท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม 2) การฟื้นฟูและยึดหยุ่นเชิงสร้างสรรค์ 3) การต่อยอดและขยายผล 4) การสืบสานและสร้างภาคีความร่วมมือ และ 5) การพัฒนาแผนยุทธศาสตร์สู่ความยั่งยืน ดังรายละเอียดในภาพที่ 1 ต่อไปนี้

1. แนวทางการอนุรักษ์ (C)		
ต้นทุนวัฒนธรรม Cultural Capital	การอนุรักษ์วัฒนธรรม Cultural Conservation	การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม Cultural Community Tourism
<ul style="list-style-type: none"> • มรดกภูมิปัญญาท้องถิ่น/ “ประเพณีทำขวัญข้าว” • วิถีชานา/วิถีชีวิตชุมชน 	(ความเชื่อ ความศรัทธา ความสามัคคี) - ทูทางสังคม/ร่วมมือร่วมใจ (นาวาน) - ทูชุมชน/ศักยภาพพลังชุมชน	- การเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจชุมชนบนฐาน ต้นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อ “การอนุรักษ์ มรดกภูมิปัญญาท้องถิ่น”
2. แนวทางการฟื้นฟู (R)		
การฟื้นฟู: Revitalization	ยืดหยุ่นเชิงสร้างสรรค์: Resilience Creativity	
- สมโภชประเพณีทำขวัญข้าว (ชาขวัญข้าว) - การเฉลิมฉลองขบวนแห่ ประภาคารระฆังขวัญข้าว - พื้นที่เรียนรู้ภูมิปัญญา/ศูนย์วัฒนธรรมฯ พิพิธภัณฑ ที่นบ้าน/ลานวัฒนธรรม “กิจกรรมตามหาขวัญข้าว”	- พัฒนาเส้นทาง/โปรแกรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ และการท่องเที่ยวเชิงประสบการณ์/คงอัตลักษณ์ชุมชน - สร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ ๆ ผ่านปราชญ์/มีคฤหบดีท้องถิ่น (เยาวชนคนรุ่นใหม่) เรียนรู้วิถีชีวิตชุมชน/ธรรมชาติ	
3. แนวทางการต่อยอดและขยายผล (O)		
การต่อยอด: Outreach	การขยายผล: Outgrowth	
- การจัดการความรู้ พัฒนาหลักสูตร/ตำราสถานศึกษา - การคุ้มครองศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน/หมอบทำขวัญเชิดชูเกียรติ แก่ปราชญ์/ผู้ทำประโยชน์ด้านวัฒนธรรม - การถ่ายทอดทรัพย์สินทางปัญญา/วัฒนธรรมท้องถิ่น โดยประยุกต์ใช้เทคโนโลยีนวัตกรรมให้น่าสนใจ	- สร้างรายได้/แปรรูปผลิตภัณฑ์จากเศรษฐกิจวัฒนธรรม - พัฒนารรณกรรมท้องถิ่นเพลงบอกลูก “บทขวัญข้าว” - การสร้างแรงจูงใจในการสืบทอดให้กับคนรุ่นใหม่ - สื่อสารประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชน/มีเดียทันสมัยเพื่อ ดึงดูดนักท่องเที่ยวอย่างทั่วถึง/ระดับสากล	
4. แนวทางการสืบสาน (P)		
การสืบสาน: Perpetuation	ภาคีความร่วมมือ: Partnership	
- การมีส่วนร่วม 4P: People-Private-Public-Policy ภาครัฐ เอกชน ประชาชนสู่การขับเคลื่อนเชิงนโยบาย - การกำหนดวาระสำคัญระดับท้องถิ่นและจังหวัด ในการสืบสานประเพณีทำขวัญข้าว	- คณะทำงานหลัก/สร้างภาคีเครือข่ายความร่วมมือเป็น เจ้าภาพร่วมกันเพื่อระดมสรรพกำลังในการพัฒนา - การบูรณาการการทำงานอย่างมีเอกภาพไม่ซ้ำซ้อน และการสนับสนุน/จัดสรรงบประมาณอย่างมีประสิทธิภาพ	
5. แนวทางการพัฒนาแผนยุทธศาสตร์อย่างยั่งยืน (S)		
แผนยุทธศาสตร์การพัฒนา: Strategic Plan	ความยั่งยืน: Sustainability	
- พัฒนาแผนระดับจังหวัด/แผนยุทธศาสตร์ชาติเชิงรุก: ขึ้นทะเบียนบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ระดับจังหวัดเพื่อคุ้มครองและพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรม	- เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน SDGs: เน้น “การท่องเที่ยว ชุมชนเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน” ให้เติบโตแบบสมดุล ทั้งมิติสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม	

ภาพที่ 1 แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

อภิปรายผล

1. การศึกษาบริบทสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ประวัติความเป็นมา และองค์ความรู้ของประเพณี ทำขวัญข้าวในตำบลควนชะลิก พบว่า ชุมชน ประกอบด้วย ทูทางสังคมและวัฒนธรรมที่เข้มแข็งจึงทำให้รื้อฟื้น ประเพณีทำขวัญข้าวให้กลับมามีชีวิตอีกครั้ง โดยชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนดั้งเดิมที่ยังคงมีความสัมพันธ์ ทางสังคมแบบเครือญาติที่ใกล้ชิดและพึ่งพาอาศัยกัน รวมทั้งมีผู้นำอาวุโส ประชาชนชาวบ้านซึ่งเป็นที่เคารพและเป็น ศูนย์รวมใจของคนในชุมชน รวมถึงทูทางสังคมในชุมชนที่มีความรักสามัคคีและความร่วมมือกันช่วยฟื้นฟูสืบสาน ประเพณีทำขวัญข้าว สอดคล้องกับ จิรัฏฐวัฒน์ ศิริบุตร และคณะ กล่าวว่า การรักษาสืบสานประเพณีดั้งเดิมควบคู่ กับการใช้ทูทางสังคมและความสัมพันธ์เครือญาติเป็นแกนหลักในการขับเคลื่อน การท่องเที่ยวที่หน่วยงานทั้ง ภาครัฐและภาคเอกชนควรให้ความช่วยเหลือและสนับสนุน (จิรัฏฐวัฒน์ ศิริบุตร และคณะ, 2568) เช่นเดียวกับ ธนาวุธ คงจันทร์ และคณะ กล่าวว่า เกษตรกรรมสมัยใหม่ทำให้พิธีกรรมทำขวัญเริ่มสูญหายไป ชุมชนควนชะลิก จึงได้รื้อฟื้นประเพณีบนฐานต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมโดยยึดหลักการทำงานร่วมมือกันที่มีความสัมพันธ์ แบบเครือญาติและพึ่งพาอาศัยกัน (ธนาวุธ คงจันทร์ และคณะ, 2564)

2. สภาพปัญหาของการอนุรักษ์สืบสานประเพณีทำขวัญข้าวในตำบลควนชะลิก ประกอบด้วย ปัจจัยเสี่ยง ทั้งจากภายในและภายนอกชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อดำรงอยู่ของประเพณีทำขวัญข้าว โดยเฉพาะปัญหาของการสืบทอด สูญครุ่นหลังทำให้เกิดความเสี่ยงต่อการสูญหายอีกครั้ง รวมทั้งการสนับสนุนและจัดสรรงบประมาณยังคงมีจำกัด ขาดการจัดการท่องเที่ยวแบบบูรณาการ และขาดการสื่อสารและประชาสัมพันธ์ สอดคล้องกับ สุพัตรา คงขำ กล่าวว่า ปัญหาอุปสรรคในการอนุรักษ์และสืบสานประเพณี คือ งบประมาณไม่เพียงพอ การตัดสินใจมาจากหน่วยงาน ภาครัฐ ขาดการประชาสัมพันธ์ จึงควรมีแนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วมและสร้างความตระหนักให้คนในชุมชนเห็น ความสำคัญของประเพณีและสร้างเครือข่ายความร่วมมือ (สุพัตรา คงขำ, 2565) สอดคล้องกับ ณัฐิตากานต์ พัยคณา และกิตติศักดิ์ ทองมีทิพย์ กล่าวว่า พิธีกรรมทำขวัญข้าวได้รับผลกระทบจากวิถีเกษตรกรรมที่เปลี่ยนไป จึงต้องมี การฟื้นฟูโดยภาครัฐควรให้การสนับสนุน และได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วนทั้งหน่วยงานภาครัฐ เอกชน (ณัฐิตากานต์ พัยคณา และกิตติศักดิ์ ทองมีทิพย์, 2564)

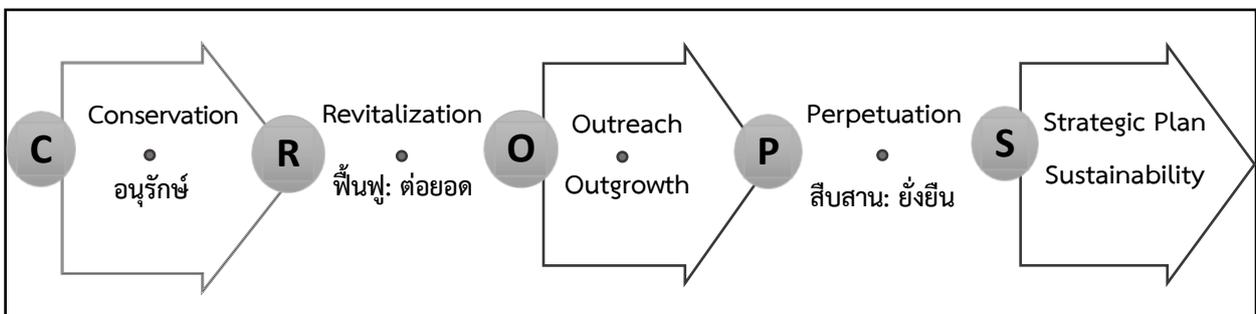
3. ความต้องการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม พบว่า คนในชุมชนมองว่าการท่องเที่ยวชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญในการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวและ ได้ต่อยอดสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงเกษตรและวัฒนธรรม อาทิ ศูนย์เรียนรู้ด้านเกษตรผสมผสาน เช่น พอเพียง - พอดีที่นาฉาน (มาต๊ะนาฉาน) วรณิ โคนง นา กลุ่มสวนเสือเกษตร และขยายผลสู่เส้นทางการท่องเที่ยวบริเวณ ใกล้เคียง เช่น ตลาดน้ำคลองแดนและฟาร์มสุขมี และยกระดับการท่องเที่ยวข้ามจังหวัดบนฐานทุนวัฒนธรรมทาง การเกษตรเชื่อมโยงสามจังหวัด คือ จังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช ซึ่งได้เข้ามาเป็นเครือข่ายพัฒนา โปรแกรมการท่องเที่ยวในรูปแบบกิจกรรมสร้างสรรค์ สอดคล้องกับ พระครูปลัดศิวิรักษ์ ภาทรญาโณ กล่าวว่า การอนุรักษ์ ประเพณีวัฒนธรรมควรใช้ชุมชนเป็นฐานและขยายผลสร้างพื้นที่การเรียนรู้โดยส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายการสืบสาน และพัฒนาภูมิปัญญาของชุมชน (พระครูปลัดศิวิรักษ์ ภาทรญาโณ, 2563) สอดคล้องกับ ภัทรา แจ่มใจเจริญ ศึกษา การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนโอหิงมาจิ ประเทศญี่ปุ่น ที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในการ ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก พบว่า มีระบบประเพณีที่เข้มแข็งโดยเฉพาะเทศกาลโอบุโรซซึ่งเกี่ยวข้องกับเกษตร

การทำนาข้าวและการบูชาข้าวคล้ายคลึงกับพิธีการทำขวัญข้าวของประเทศไทยและเปิดบ้านเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้เรียนรู้วิถีชีวิตและการทำนาในอดีตมาเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม สร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจสร้างรายได้แก่ ชุมชน และช่วยกระตุ้นให้เยาวชนคนรุ่นใหม่หันมาเห็นคุณค่าและช่วยกันอนุรักษ์ประเพณีนี้ไว้ให้คงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืน (ภัทรา แจ่มใจเจริญ, 2559)

4. แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม พบว่าการดำเนินงานในตำบลควนชะลิกครอบคลุมด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรมด้วยการท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม (C) ด้านการฟื้นฟูและยืดหยุ่นเชิงสร้างสรรค์ (R) รวมทั้งด้านการต่อยอดและขยายผลพัฒนา (O) แต่ทั้งนี้ยังต้องส่งเสริมด้านการสืบสานและสร้างภาคีความร่วมมือ (P) และด้านการพัฒนาจัดทำแผนยุทธศาสตร์สู่ความยั่งยืน (S) สอดคล้องกับ วัชระ ชยเขต และคณะ กล่าวว่า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องต้องเข้ามามีบทบาทอย่างชัดเจน เช่น กระทรวงวัฒนธรรม ดูแลวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับวิถีชาวนา รวมทั้งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา รวมถึง สถาบันการศึกษา สภาวัฒนธรรม และหน่วยงานที่พัฒนาสินค้าการท่องเที่ยววิถีชาวนา ต่อยอดเป็นกิจกรรมท่องเที่ยวและพัฒนาโปรแกรมการท่องเที่ยววิถีชาวนา (วัชระ ชยเขต และคณะ, 2562) สอดคล้องกับ พระครูใบฎีกาศักดิ์รัตน์ สุนตจิตโต และคณะ กล่าวว่า แนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมต้องเริ่มจากอัตลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่นให้โดดเด่นทำให้ภาคภูมิใจในชุมชนและสร้างมูลค่าผลิตภัณฑ์และกิจกรรมการท่องเที่ยว (พระครูใบฎีกาศักดิ์รัตน์ สุนตจิตโต และคณะ, 2566) สอดคล้องกับ ลัดดา พูนสวัสดิ์มงคล และทิสวรรณ ชูปัญญา กล่าวว่า แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมด้วยการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ทำให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจได้อย่างยั่งยืน (ลัดดา พูนสวัสดิ์มงคล และทิสวรรณ ชูปัญญา, 2566) เช่นเดียวกับ ศินีนาถ พูลแก้ว กล่าวว่า เป้าหมายการท่องเที่ยวแบบบูรณาการอย่างยั่งยืน ควรมีภาครัฐเข้ามาสนับสนุนโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน และส่งเสริมการตลาดและประชาสัมพันธ์ รวมทั้งสร้างเครือข่ายความร่วมมือทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน (ศินีนาถ พูลแก้ว, 2567) สอดคล้องกับ ขวัญฤทัย เดชทองคำ กล่าวว่า ฐานการเรียนรู้กิจกรรมทางการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนที่มีความหลากหลายสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้ โดยสนับสนุนด้านงบประมาณเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องสู่การเติบโตอย่างยั่งยืน (ขวัญฤทัย เดชทองคำ, 2566) และสอดคล้องกับ เมษธาวิณ พลโยธี และคณะ เสนอแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ยั่งยืน โดยเน้นประเมินศักยภาพทั้งด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม และทำงานอย่างมีส่วนร่วมเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนก่อนพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว (เมษธาวิณ พลโยธี และคณะ, 2565) เช่นเดียวกับ โกศล สุขเกษม และคณะ กล่าวว่า การบูรณาการองค์ความรู้ดั้งเดิมเข้ากับนวัตกรรมเป็นแนวทางช่วยให้ชุมชนรักษาอาชีพเกษตรกรควบคู่ไปกับการส่งเสริมกิจกรรมเชิงวัฒนธรรมได้ (โกศล สุขเกษม และคณะ, 2568) รวมทั้ง UNWTO หรือ องค์การการท่องเที่ยวโลกแห่งสหประชาชาติ กล่าวถึงกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมก่อให้เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และสนับสนุนเป้าหมายพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) (UNWTO, 2020) คณะกรรมาธิการยุโรป European Commission ระบุว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ยั่งยืนให้ความสำคัญกับมรดกทางวัฒนธรรมและชุมชนเป็นศูนย์กลางผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์และมอบประสบการณ์ที่แท้จริงแก่นักท่องเที่ยว พร้อมทั้งสนับสนุนเศรษฐกิจท้องถิ่นอีกด้วย (European Commission, 2024)

องค์ความรู้ใหม่

การวิจัยครั้งนี้ได้องค์ความรู้ใหม่จากบทเรียนรู้อของชุมชนควนชะลิก ซึ่งเป็นชุมชนต้นแบบการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวสู่การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม โดยสามารถสรุปในรูปแบบโมเดล (พีชผล) แห่งความยั่งยืน หรือ CROPS Model ประกอบด้วย แนวทางการพัฒนาแบบบูรณาการ ดังนี้ 1) การอนุรักษ์ (C: Cultural Conservation & Cultural Community Tourism) คือ การอนุรักษ์วัฒนธรรมและการท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม 2) การฟื้นฟู: R (Revitalization & Resilience Creativity) คือ การฟื้นฟูและยืดหยุ่นเชิงสร้างสรรค์ 3) การต่อยอด: O (Outreach & Outgrowth) คือ กาท่อยอดและขยายผล 4) การสืบสาน : P (Perpetuation & Partnership) คือ การสืบสานและภาคีความร่วมมือ และ 5) การพัฒนาแผนยุทธศาสตร์อย่างยั่งยืน: S (Strategic Plan & Sustainability) คือ แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาและความยั่งยืน ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 โมเดล (พีชผล) แห่งความยั่งยืน หรือ CROPS Model

สรุปและข้อเสนอแนะ

บทเรียนความสำเร็จของชุมชนควนชะลิกเริ่มต้นจากปัญหาท้าทายในการรื้อฟื้นประเพณีทำขวัญข้าวที่สูญหายไปให้กลับมามีชีวิตอีกครั้งย่อมบ่งชี้ถึงศักยภาพและพลังชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม และที่สำคัญสะท้อนถึงต้นทุนทางวัฒนธรรมบนฐานความเชื่อศรัทธาทั้งในมิติทางจิตวิญญาณและภูมิปัญญาพื้นบ้านในหลากหลายมิติ รวมถึงพิธีกรรมที่ช่วยหล่อหลอมความเป็นหนึ่งเดียวให้กับคนในชุมชนได้รู้สึกถึงความเป็นเจ้าของในประเพณีท้องถิ่นร่วมกัน โดยไม่ได้เป็นเพียงแค่การรักษาพิธีกรรมดั้งเดิมเท่านั้นแต่ยังแสดงถึงการตระหนักในคุณค่าและความรับผิดชอบร่วมกันในการสืบสานประเพณีให้ถ่ายทอดถึงคนรุ่นต่อไป ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย คือ ควรนำไปใช้ประโยชน์ผลักดันเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมและพัฒนารูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์และเชิงประสบการณ์มากขึ้น ตลอดจนดำเนินการตามแนวทางโมเดล CROPS เพื่อบรรลุสัมฤทธิ์ผลอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการพัฒนาแผนยุทธศาสตร์และการจัดทะเบียนบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมระดับจังหวัดเพื่อการอนุรักษ์และคุ้มครองได้อย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ รวมทั้งข้อเสนอในการวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบกิจกรรมประเพณีทำขวัญข้าวแต่ละพื้นที่ในจังหวัดนครศรีธรรมราช เพื่อยกระดับเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่เทศกาลประเพณีประจำจังหวัด อันจะเป็นแนวทางอนุรักษ์และส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนเชิงเศรษฐกิจและวัฒนธรรมได้อย่างสมดุลและยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2559). ข่าวกับวิถีไทย: มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.
- โกศล สุขเกษม และคณะ. (2568). เกษตรกรยุคใหม่ สู่แนวทางเกษตรแม่นยำเพื่อความยั่งยืน. วารสารสังคมพัฒนาศาสตร์, 8(6), 372-386.
- ขวัญฤทัย เดชทองคำ. (2566). การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยววิถีชุมชนเชิงสร้างสรรค์สู่ความยั่งยืน กรณีศึกษา: ชุมชนริมน้ำเจ้าพระยา บ้านเกาะเกิด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา, 15(2), 65-79.
- คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ. (2565). แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2566 - 2570). กรุงเทพมหานคร: กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- จิรัฐวัฒน์ ศิริบุตร และคณะ. (2568). ยุทธศาสตร์การพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสืบสานอย่างยั่งยืนบนฐานชุมชน กรณีศึกษาอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย. วารสารวิชาการรัตนบุศย์, 7(1), 128-142.
- ณัฐธาดา กานต์ พัยคมา และกิตติศักดิ์ ทองมีทิพย์. (2564). พิธีกรรมทำขวัญข้าวกับวิถีเกษตรกรรมที่เปลี่ยนไป. วารสารวิชาการเกษตร, 39(3), 330-339.
- ธนาวุธ คงจันทร์ และคณะ. (2564). การฟื้นฟูและสืบสานประเพณีทำขวัญข้าวในชุมชนภาคใต้. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 12(2), 45-62.
- ผู้นำอาวุโส (นามสมมุติ). (19 มิ.ย. 2568). การสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชุมชนตำบลควนชะลิก. (นางสาว เขมณัฏฐ์ อินทรสุวรรณ, ผู้สัมภาษณ์)
- พระครูใบฎีกาศักดิ์ดีตันย สนต์จิตโต และคณะ. (2566). แนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนฐานอัตลักษณ์ชุมชน. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, 10(1), 55-72.
- พระครูปลัดศิวิรักษ์ ภัทรญาโณ. (2563). การอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่นโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน. วารสารพุทธสังคมศาสตร์, 5(2), 89-104.
- ภัทรา แจ่มใจเจริญ. (2559). การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมกรณีศึกษา ชุมชนโอหังมาจิ หมู่บ้านชिरาคาว่าโก จังหวัดกัมพู ประเทศญี่ปุ่น. วารสารญี่ปุ่นศึกษา, 33(2), 79-97.
- เมธีธาวิณ พลโยธี และคณะ. (2565). แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างยั่งยืน. วารสารการท่องเที่ยวและการบริการ, 7(2), 1-18.
- ลัดดา พูนสวัสดิ์มงคล และทิสวรรณ ชูปัญญา. (2566). แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการและศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่สวนดุสิตและพื้นที่ต่อเนื่อง. วารสารตำหนัก, 1(1), 72-89.
- วัชระ ชยเขต และคณะ. (2562). โครงการการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววิถีชาวนา 2 ลุ่มน้ำ 3 จังหวัดภาคใต้เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวหลัก. ใน รายงานการวิจัย. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- ศินีนาฏ พูลแก้ว. (2567). ศักยภาพการท่องเที่ยวลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาสู่การเป็นเมืองเป้าหมายทางการท่องเที่ยวแบบบูรณาการอย่างยั่งยืน. วารสาร Roi Kaensarn Academi, 9(10), 705-722.

- ศิริพร ณ ถลาง. (2562). คติชนสร้างสรรค์: บทสังเคราะห์และทฤษฎี. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2566). คำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรี นายเศรษฐา ทวีสิน นายกรัฐมนตรี แถลงต่อรัฐสภา. กรุงเทพมหานคร: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
- สุพัตรา คงขำ. (2565). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีการลากพระบกของอำเภอพิบูล จังหวัดนครศรีธรรมราช. วารสารนาคบุตรปริทรรศน์, 14(1), 122-131.
- องค์การบริหารส่วนตำบลควนชะลิก. (2567). ข้อมูลประเพณีทำขวัญข้าวและกิจกรรมเก็บข้าวนาวาน. เรียกใช้เมื่อ 11 ธันวาคม 2567 จาก https://www.khuanchalik.go.th/album/view.php?album_id=69
- European Commission. (2024). Cultural Tourism conserving culture and cultural heritage through inclusive and sustainable development. Retrieved November 10, 2024, from https://publications.europa.eu/resource/cellar/cf2a35e2-e28d-11ee-8b2b-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1
- UNWTO. (2020). Cultural tourism and sustainable development goals (SDGs). Madrid: World Tourism Organization.